

УДК 292.11(477.7)

Ю.М. Нікольченко, О.В. Головка

РЕЛІГІЯ І КУЛЬТИ ГРЕКІВ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я АНТИЧНОЇ ДОБИ: ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У розвідці аналізуються ключові джерела та історіографія проблеми становлення і розвитку релігійного світогляду та культів, що побутували у греків в античних полісах Північного Причорномор'я у VI ст. до н.е.-IV ст. н.е .

Ключові слова: *джерела, історіографія, Північне Причорномор'я, антична доба, давні греки, поліс, духовна культура, релігія, культури.*

Важливою сторінкою далекого минулого України є історія і культура античних держав Північного Причорномор'я, заснованих греками у VII-VI ст. до н. е. За час

свого існування протягом майже тисячі років (до VI ст. н.е.) вони досягли значного розвитку у матеріальному виробництві, містобудуванні, культурі та мистецтві.

Ці держави знаходились у тісному зв'язку з оточуючим їх місцевим племінним світом, збагативши скіфів, сарматів, фракійців, таврів, синдів і меотів досягненнями Стародавньої Греції, особливо в галузях ремесла і мистецтва.

Держави Північного Причорномор'я відіграли значну роль і у житті античного світу. Вони не тільки постачали продовольство і сировину, але й зробили значний внесок у розвиток самої середземноморської античної цивілізації.

В Північному Причорномор'ї дослідниками визначені три зони античної колонізації: у гирлах Бугу і Дністра, на Керченському і Таманському півостровах, на південно-західному узбережжі Криму [2, с. 278-282].

Колоніальні міста регіону спочатку являли собою звичайні грецькі поліси, які, умовно, залишалися частиною еллінського світу в цілому. Проте з часом, особливі географічні, політичні, економічні і культурні обставини їхнього розвитку на північному узбережжі Чорного моря, сформували комплекс важливих відмінностей від міст, які існували у Середземномор'ї. В середовищі еллінізованого населення навколишніх племен поступово, починаючи з IV ст. до н.е., формується змішана греко-варварська господарська та культурницька традиції, розквіт яких припадає переважно на період з III ст. до н.е.-IV ст. н.е.

З помітною гостротою вона проявляється у Боспорській державі, де грецькі поліси виникали на численних землях, заселених аборигенами. У меншій мірі це позначилося на Ольвії і особливо на Херсонесі. Але кожна з цих частин грецького світу, будучи одним із невід'ємних елементів цілого, вносила свою частку в загальну скарбницю не тільки античної культури, а й культури місцевих племен [7, с. 161-165].

У період римської експансії у Північне Причорномор'я та ранньому середньовіччі, греко-варварські і римські традиції, що в значній мірі трансформувалися під впливом візантійської культури, проникають і в староруську культуру, зокрема через міста Криму, які виникли на місці античних полісів у VI-XII ст. [5, с. 29-30].

Вихідцями з іонійського Мілету в VII ст. до н. е. були засновані поліси Березань, нині острів біля гирла Буго-Дністровського лиману та Пантікапей у межах сучасної Керчі. Протягом VI-V ст. до н. е. на Керченському і Таманському півостровах виникли міста Гермонасса, Горгіппа (Анапа), Фанагорія, Феодосія та інші. В цей період на західному узбережжі Кримського півострова почали розвиватися Херсонес (у межах сучасного Севастополя), поблизу Дністровського лиману – Тіра і Ніконій, а в гирлі Південного Бугу – Ольвія [3, с. 7-26].

У III ст. до н.е. біля устя Дону з ініціативи боспорців утворився Танаїс, згодом – їхні міста у Західному Криму: Калос-Лимен, Китей, Патрасій, Синдська Гавань. Всього на Північному Причорномор'ї відомі 24 грецьких античних міста і понад 100 сільських поселень [5, с. 24-28]. Цей процес яскраво ілюструє вислів з платонівського «Федона», який пізніше став крилатим: «...ми, елліни, обсіли Понт (Чорне море) неначе мурахи або жаби навколо болота» [14].

Давногрецькі поліси залишили після себе багату та різноманітну спадщину. Вони були першими державами на території сучасної України, які стали своєрідним каталізатором соціально-політичного, економічного і культурного розвитку регіону.

Міста за етнічним характером відрізнялись одне від одного. Найвиразнішим містом вважалась Ольвія, найменш грецьким – Пантікапей та інші поліси Боспорського царства, в яких більшість населення становили таври, кіммерійці, меоти, синди і протослов'яни. Пізніше вони зосереджуються на Таманському півострові у

Тмутаракані, де виникне Тмутараканське князівство Київської Русі, що вперше згадується у літописах під 988 р. [13, с. 67].

В античний період розпочалася писемна історія України, а її культура успадкувала і розвинула величезний досвід стародавніх греків, започатковавши напрям цивілізаційних орієнтацій, який вже у IX ст. виведе Русь на візантійську культурну традицію [26, с. 20-21].

Ідеологічні уявлення, або релігійний світогляд в античних містах Північного Причорномор'я був політеїстичним. Давні греки поклонялися багатьом божествам, що уособлювали різноманітні явища природи. З часом виникають культу окремих божеств, що відігравали значну роль у житті полісів.

Дослідники розрізняють два визначних етапи у розвитку релігії населення північнопричорноморських міст [1, 220-224]:

- перший (VI-I ст. до н. е.) характеризується існуванням давньогрецького пантеону божеств;

- другий (I-IV ст. н. е.) визначається появою в релігії полісів культів негрецького походження, запровадженням культу римських імператорів і формуванням монотеїстичної релігії – християнства.

Релігія і культу Північного Причорномор'я, сформовані на греко-римській традиції та продовжені у візантійський період під егідою східного християнства, стали підґрунтям для бурхливого розвитку духовної культури населення Русі-України. У цьому контексті актуальність проблеми, що розглядається у статті, зумовлена наступними чинниками:

- потребою у дослідженні джерел історико-культурницької ретроспективи розвитку античної релігії та культів Північного Причорномор'я;

- постійним науковим інтересом до традицій греко-римської античної духовної культури населення Півдня України.

Джерельну базу наукового пошуку складають свідчення давніх авторів, насамперед Геродота, Діодора Сицилійського, Страбона, Демосфена, Птолемея, Плінія Старшого, Йордана, Прокопія Кесарійського, Менандра Протектора Феофілакта Симокатти, Маврикія Стратега, а також укладачів Іпатіївського літописного зводу.

Найважливішими джерелами залишаються археологічні, які були здобуті при розкопках міст, поселень і некрополів (могильників) та споруди, чи їхні залишки візантійського періоду і Київської Русі, які збереглися на Півдні України.

Визначаючи стан дослідження проблеми, необхідно зазначити, що з кінця XIX ст. у Криму розгорнулися систематичні розкопки чотирьох античних міст-держав – Березані та Ольвії (Б.В. Фармаковський, Є.Р. Штерн), Херсонеса (К.К. Костюшко-Валюжинич, Р.І. Лепер), Пантікапея (К.Є. Думберг, В.В. Шкорпіл). Серед дослідників античних пам'яток архітектури старшого покоління у Північному Причорномор'ї слід назвати Г.Д. Белова, В.Д. Блаватського, В.Ф. Гайдукевича, К.Є. Гриневича С.О. Жебелева, В.І. Кадеєва, Ю.І. Козуб, В.В. Лапіна, О.М. Карасьова, О.І. Леві, Л.М. Славіна, М.І. Сокольського.

Сучасна вітчизняна історіографія з питання, що розробляється, представлена працями археологів: С.А. Беляєва, С.Б. Буйських, В.М. Зубаря, Г.Ю. Івакіна, М.М. Ієвлева, В.В. Крапівіної, С.Д. Крижицького, Н.О. Лейпунської, С.Б. Охотнікова, А.С. Русяєвої, Н.М. Секерської, М.В. Скржинської, П.П. Толочка, А.Л. Якобсона; дослідників історії української культури: Я.Д. Ісаєвича, І.П. Крип'якевича М.В. Поповича та інших.

Особливістю реконструкції релігійного життя північно-причорноморських греків античної епохи, полягає в тому, що ми не маємо достатньої кількості історичних

джерел, зокрема свідчень античних авторів про Північне Причорномор'я. З іншого боку в основу релігійного життя кожного окремого поліса був покладений пантеон окремого міста у метрополії (Афіни, Корінф, Мілет тощо). Тому обумовленим є використання джерел, що описують культу і релігію материкової Греції. Разом з тим, брак письмових джерел компенсуються великою кількістю археологічних артефактів, епіграфічних пам'яток, нумізматичних комплексів, графіті і діпінті (написи на побутових речах).

Відомо, що в Ольвії були популярними культу Аполлона, Дельфінія, Діоніса, Ахіла Понтарха, Аполлона Лікаря (С.Д. Крижицький, А.С. Русяєва); у Херсонесі – Зевса, Діви Парфенос, Геліуса, Афродіти (В.І. Кадеєв, В.М. Зубарь); у містах європейського Боспору – Аполлона Лікаря, Артеміди, Деметри, а в азійській його частині найбільш шанували Афродиту Уранію (М.І. Сокольський) [1, с. 220].

В Ольвії знайдена мармурова плита (кін. III-поч. II ст. до н.е.), яка змальовує жертвоприношення одному з місцевих божеств. На ній зображена статуя божества, вівтар, п'ять жерців, ритуальна посудина і баран – тварина для жертви (А.С. Русяєва) [15]. З Пантикапеї походить теракотова плитка I ст. н. е., на якій зображено жертвоприношення на честь бога Діоніса (І.Д. Марченко) [1, с. 221].

Ритуальні функції виконували святилища богів. Прикладом слугує святилище Деметри у Німфеї VI-III ст. до н.е (М.М. Худяк) [1, с. 221].

Крім жертвоприношень на честь богів проводили традиційні урочисті свята. Вони склалися з виконання гімнів, танців навколо вівтаря, спортивних і кінних змагань (М.В. Скржинська) [19]. Одну з таких подій – хід святкової релігійної процесії, присвяченої культу Діоніса у Ольвії V ст. до н.е. описав Геродот [4, с. 324].

Загальногрецькі культу олімпійських богів у повному асортименті також були широко представлені у полісах Північного Причорномор'я. У дослідженому археологами житловому будинку другої пол. VI ст. у місті Тірітака знаходився вівтар богині Гестії, а поруч – статуетки Деметри і Кори (В.Ф. Гайдукевич) [2, с. 467].

Поруч з культурами Олімпу серед греків-колоністів, особливо у Боспорському царстві, набув поширення культ правителя. Страбон залишає нам згадку про правителя Боспору Перисада: «Пересіда навіть шанували як бога» [21, с. 284].

Тривалий економічний, політичний і культурний контакт греків з місцевим, у т.ч. скифським, населенням призвів до появи своєрідного синкретизму, який не залишився поза увагою Геродота: «Гестня у скифов називається Табити, Зевс вполне правильно Папай, Гея – Апи, Аполлон – Гойтосир, Афродита Уранія – Агимпаса, Посейдон – Татимасад. У них не принято воздвигать ни изображений, ни алтарей, ни храмов никому кроме Ареса» [4, с. 323].

Перші наукові дискусії відносно характеру і походження античних релігійних культів у греків Північного Причорномор'я припадають на двадцять роки XIX ст. після публікації 23 листопада 1821 р. донесення, представленого Імператорській академії наук російським археологом академіком Є.Є. Кьолером, в якому він ототожнює залишки причорноморських храмів з даними античних авторів. Дискусію продовжили В.В. Латишев, М.І. Ростовцев, І.І. Толстой, [20, с. 140-142].

Важливе значення мало створення у 1859 р. Імператорської археологічної комісії, яка керувала усіма розкопками на території держави. Загальним недоліком цього періоду була відсутність точного опису знайдених об'єктів. Заслужованими уваги, в багатьох випадках, визнавалися лише пам'ятки мистецтва, епіграфії та нумізматики, що призвело до втрати багатьох унікальних артефактів, у тому числі з історії релігії міст Північного Причорномор'я. Натомість побачили світ перші наукові праці, присвячені Боспору, Ольвії, Херсонесу та іншим містам, у яких поруч з матеріальними об'єктами аналізуються пам'ятки духовної культури, у т.ч. – культові предмети. [1, с. 22- 25].

Під час розкопок в Ольвії, проведених Б.В. Фармаковським у 1901-1915 рр. були знайдені залишки храму Аполлона і некрополь, на якому визначені типи поховань і ретельно описаний поховальний інвентар.

Не обминув своєю увагою питання розвитку духовної культури греків-переселенців і М.С. Грушевський. У першому томі фундаментальної праці «Історія України-Руси» вчений, аналізуючи розвиток Боспору, Ольвії, Херсонесу та інших полісів звертнув увагу на взаємовплив духовних культур греків і місцевих кочових народів: «Коло Ольвії бачимо елінізованих Скитів Каліпідів, а й дикіші Скити та їх царі не могли устоятися перед чаром грецької культури...» [6, с. 89].

У 20-30-х роках ХХ ст. над проблемою розвитку декоративного розпису у Боспорі та його зв'язках з традиційними античними культурами активно працює М.І. Ростовцев, що довів існування синкретизму грецького та ірано-малоазійського пантеону.

Проблема особливостей релігійного життя Північного Причорномор'я займає одне з головних місць в дослідженнях В.Д. Блаватського, який вперше представив науковому світу загальну картину духовної культури античного населення Північного Причорномор'я на сторінках своєї фундаментальної праці «Античная археология Северного Причерноморья», що побачила світ у 1961 р. [3].

Цікаву гепотезу висунув Д.Б. Шелов: аналізуючи рельєфні могильні стели з некрополів II ст. н.е. північнопричорноморських полісів, вчений робить припущення про існування тісного зв'язку духовного і суспільного життя, коли поховані чоловіки різних мирних професій часто зображувалися у військовому спорядженні як захисники свого міста [25, с. 135].

У 1975 р. вітчизняна історіографія збагатилася збіркою статей, присвячених Ольвії, в якій значне місце приділялося духовній культурі жителів міста, у т.ч. релігійному життю і культурам. Прикладом слугує стаття А.С. Русяєвої щодо пантеону міста та його патрона – Гермеса [16, с. 124-125].

Слід зазначити, що релігійне життя і культури у полісах Північного Причорномор'я завжди знаходились серед наукових інтересів сучасних провідних вітчизняних «античників». Так, С.Д. Крижицький досліджував храм Афродіти на Березані; М.В. Скржинська описала Троянський цикл міфів на творах давньогрецького прикладного мистецтва з Північного Причорномор'я; святилища Ахілла на Бейкушському мисі поблизу Очакова і на острові Левке (Зміїний) та Афродіти у Борисфеніді вивчали відповідно С.Б. Буйських, С.Б. Охотніков, В.В. Назаров.

У другому томі фундаментального академічного наукового видання «Археология Української РСР» духовні традиції в античних полісах аналізуються у розділі: «Пам'ятки культури, мистецтва, побуту та релігії» [2, с. 455-489]. Це стосується і багатотомної колективної монографії «Археология СССР». В окремому томі, що присвячений історії та археології античних держав Північного Причорномор'я також вміщено спеціальну главу «Культура и религия» [1, с. 211-225].

У рамках проекту «Україна крізь віки» в 1998 р. вийшла з друку книга С.Д. Крижицького, В.М. Зубаря і А.С. Русяєвої «Античні держави Північного Причорномор'я», на сторінках якої детально аналізується релігійне життя і культури у грецьких полісах [11].

Слід зазначити, що у контексті нашого дослідження особливе місце посідає історіографія проблеми поширення християнства в античних містах Північного Причорномор'я у довізантійський період (I-III ст. н.е.). На думку Т.М. Усачової його розповсюдження було частиною загального процесу поступової християнізації східних регіонів Римської імперії [24, с. 148-152].

Цьому питанню присвячені праці Є.С. Голубцової, А.Б. Рановича, І.С. Свенцицької. Окремі моменти релігійного життя полісів Північного Причорномор'я у перші століття нашої ери на основі археологічних і епіграфічних матеріалів досліджували Б.Н. Гракова, Ю.Г. Виноградова, Н.В. Пятишева, В.М. Зубарь, Є.І. Соломоник, І.А. Левинська, Т.М. Арсенєва, Т.М. Книпович, болгарська вчена М. Ткачева-Хитова та інші.

У монографіях В.М. Зубаря, С.Д. Крижицького, Н.А. Лейпунської, Ю.В. Павленка, А.С. Русяєвої, А.І. Хворостеного розглядаються не тільки питання релігійного життя у Березані, Боспорі Кемрійському, Ольвії та Херсонесі з часу заснування до початку християнізації, а й проблема трансформації останнього у ранньохристиянський Корсунь, з якого почалося офіційне хрещення Русі [8; 9; 12; 17; 18].

У сфері фундаментальних наукових досліджень проблеми духовної культури античного населення Північного Причорномор'я велике значення має традиційна масштабна науково-практична конференція «Україна-Греція: історична спадщина і перспективи співробітництва», яку проводить Маріупольський державний університет і в якій плідно працює секція «Археологія та антична історія». Прикладом слугує конференція що відбулася 27-29 травня 1999 року. За проблематикою нашої статті на цьому авторитетному науковому форумі виступили відомі вітчизняні вчені С.Д. Крижицький, А.С. Русяєва, М.В. Скржинська, С.Б. Буйських, С.Б. Охотніков, В.В. Назаров, К.А. Сладкевич, Т.М. Усачева [23].

Таким чином, викладений матеріал дозволяє дійти наступних висновків: у ХІХ ст та до кінця 80-х рр. ХХ ст. історіографія проблеми становлення і розвитку релігійного світогляду та культів, що побутували у греків в античних полісах Північного Причорномор'я у VI ст. до н.е.-IV ст. н.е через низку причин не були об'єктом комплексного вивчення. Проте на сучасному етапі історіографії вітчизняними авторами В.І. Кадєєвим, С.Д. Крижицьким, А.С. Русяєвою, В.М. Зубарем, В.В. Крапівіною, М.В. Скржинською та іншими були здійснені важливі кроки щодо комплексного висвітлення питань, пов'язаних з виникненням, статусом і функціонуванням релігійного світогляду та культів в полісах з середини VI ст. до н.е. до початку їхньої християнізації у I-III ст. н.е.

Список використаної літератури

1. Античные государства Северного Причерноморья // Археология СССР / отв. ред. тома : Г. А. Кошеленко, И. Т. Кругликова, В. С. Долгоруков. – М. : Наука, 1984. – 392 с. : ил.
2. Античні держави Північного Причорномор'я // Археологія Української РСР. У 3-х т. / редкол. тому : В. О. Анохін, А. О. Білецький, Л. М. Славін, О. І. Тереножкін. – К. : Наукова думка, 1971. – Т. 2489 с.: іл.
3. Блаватский В. Д. Античная археология Северного Причерноморья / В. Д. Блаватский. – М. : Издательство АН СССР, 1961. – 230 с.: ил.
4. Геродот. История : в 9-ти кн. / пер. Г. А. Стратановского. – М. : Наука, 1972. – 600 с.
5. Греки на українських теренах. Нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти / М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томазов та інші. – К. : Либідь, 2000. – 488 с.: іл.
6. Грушевский М. С. История Украины-Руси. В 11 т. 12 кн. / М. С. Грушевський. – К. : Наукова думка, 1991. – Т.1. – 736 с.
7. Давня історія України. У 2-х кн. / П. П. Толочко, Д. Н. Козак, С. Д. Крижицький та ін. – К. : Либідь, 1995. – Кн. 1. - 15 с.: іл.

8. Зубарь В. М. Херсонес Таврический и распространение христианства на Руси / В. М. Зубарь, Ю. В. Павленко. – К. : Наукова думка, 1988. – 209 с.

9. Зубарь В. М. От язычества к христианству: начальный этап проникновения и утверждения христианства на Юге Украины (II пол. III в.-I пол. VI в.) / В. М. Зубарь, А. И. Хворостяный. – К. : Институт Археологии НАН Украины, 2000. – 179 с.: ил.

10. Крижицкий С. Д. Храм Афродіти на Березані. Реконструкція / С. Д. Крижицкий // Україна-Греція: історична спадщина і перспективи співробітництва : зб. наук. пр. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Маріуполь, 27-29 трав. 1999 р.). – Маріуполь : Маріупольський гуманітарний інститут, 1999. – 1 том (частина 1). – С. 71-72.

11. Крижицкий С. Д. Античні держави Північного Причорномор'я / С. Д. Крижицкий, В. М. Зубарь, А. С. Русяєва. – К. : Альтернативи, 1998. – 352 с. – (Україна крізь віки. Т. 2)

12. Крыжицкий С. Д. Ольвия: Раскопки, история, культура / С. Д. Крыжицкий, Н. А. Лейпунская. – Николаев : Возможности Киммерии, 1997. – 192 с.

13. Літопис Руський / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. – К. : Дніпро, 1989. – 591 с.: іл.

14. Платон Федон [Електронний ресурс] // Платон Собрание сочинений в 4-х т. Т. 2. / Платон. – М. : Мысль, 1993. – С. 7-81 – Режим доступа : philosophy.ru/library/plato/fedon.html.

15. Русяева А. С. Культы и святилища в сфере политики демократических полисов в Северном Причерноморье в раннеэллинистическое время / А. С. Русяева // Вестник древней истории. - 2000. – №3. – С. 74-82.

16. Русяева А. С. О культе Гермеса в Ольвии / А. С. Русяева // Ольвия : сб. / редкол. : С. Н. Бибииков. Ю. И. Кобуз, С. Д. Крыжицкий, А. С. Русяева. – К. : Наукова думка, 1975. – С. 118-125.

17. Русяева А. С. Религия и культы античной Ольвии / А. С. Русяева. – К. : Наукова думка, 1992. – 354 с.

18. Русяева А. С. Боспор Киммерийський: история и культура / А. С. Русяева, В. М. Зубарь. – Николаев : Возможности Киммерии, 1998. – 109 с.

19. Скржинська М. В. Свята Афродіти в Північному Причорномор'ї (VI-I ст. до н.е.) / М. В. Скржинська // Київська старовина. – 2003. - № 2. – С. 3-12.

20. Сладкевич К. А. Історія дослідження античних святилищ VI-I ст. до н.е. у Північному Причорномор'ї / К. А. Сладкевич // Україна-Греція: історична спадщина і перспективи співробітництва : зб. наук. пр. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Маріуполь, 27-29 травня 1999 року). – Маріуполь : Маріупольський гуманітарний інститут, 1999. – Т.1, ч. 1. - С.140-143.

21. Страбон География : в 17 кн. / Страбон; пер. Г. А. Стратановского. – М. : Учпедгиздат, 1964. – 942 с.

22. Толстой И. И. Культ Аполлона на Боспоре и в Ольвии / И. И. Толстой. – М. : Наука, 1984. – 190 с.

23. Україна-Греція: історична спадщина і перспективи співробітництва : зб. наук. пр. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Маріуполь, 27-29 трав. 1999 р.). – Маріуполь : Маріупольський гуманітарний інститут, 1999. – Т. 1, ч. 1. - 543 с.

24. Усачева Т. М. Изучение раннего христианства в Северном Причерноморье в отечественной историографии / Т. М. Усачева // Україна-Греція: історична спадщина і перспективи співробітництва : зб. наук. пр. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Маріуполь,

27-29 трав. 1999 р.). – Маріуполь : Маріупольський гуманітарний інститут, 1999. – Т. 1, ч. 1. - С. 148-152.

25. Шелов Д. Б. Северное Причерноморье 2000 лет назад / Д. Б. Шелов. – М. : Наука, 1975. – 153 с.: ил.

26. Яковенко Н. М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. : навч. посіб. / Н. М. Яковенко. – К. : Генеза, 1997. – 312 с.

Стаття надійшла до редакції 22.05.2015 р.

Y. Nikolchenko, O. Golovko

RELIGION AND CULTS OF THE GREEKS OF THE NORTHERN BLACK ANTIQUE ERA: SOURCES AND HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM

Important Chapter of a distant past of Ukraine have a history and culture of the ancient States of the Northern black sea region. founded by the Greeks in the VII-VI centuries to D. E. At the time of its existence for almost a thousand years (since the VI century. ad) they have achieved significant development in material production, urban development, culture and art.

Ideological views, or religion in the ancient cities of the Northern black sea region was polytheistic. The ancient Greeks worshiped many deities that personified various phenomena of nature. Arise over time, the cults of individual deities, who played a significant role in the life of the policies.

Researchers rossat two interesting stage in the development of the religion of the population of the Northern Black sea towns:

- the first (VI-i centuries to ad) is characterized by the existence of the Greek Pantheon of deities;

- the second (I-IV century A. E.) is defined by the appearance of the religion of policies cults of Greek origin, the introduction of the cult of the Roman emperors and the formation of the monotheistic religions – Christianity.

Religion and cults of the Northern black sea region, formed on the Greco-Roman tradition and continued in the Byzantine period under the auspices of Eastern Christianity became the basis for the rapid development of the spiritual culture of the population of Rus-Ukraine. In this context, the relevance of the problem addressed in the article, due to the following factors:

- the need to study the sources of historical-cultural retrospective of the development of ancient religions and cults of the Northern black sea region;

- permanent scientific interest in the traditions of Greco-Roman ancient spiritual culture of the population of the South of Ukraine.

In the nineteenth century and until the late 80-ies of the XX-th century historiography of the problem of formation and development of religious worldviews and cults, which were common among the Greeks in the ancient policies of the Northern Black sea in the VI century B. E.-IV century A. e due to a number of reasons, have not been the object of comprehensive study. However, at the present stage of the historiography of native authors V.I. Kadeev, S.D. Crizhitski, A.S. Rusanowa, V.M. Zubar, V.V. Krapivina, N. I. Skrzhyńska and other important steps were taken regarding complex coverage issues associated with the occurrence, status and functioning of the religious worldview and religious Affairs of the Polis from the middle of VI century to D.E. prior to their Christianization in i-III century A E.

Key words: *sources, historiography, Northern Black sea coast, the period of classical antiquity, the ancient Greeks, the Polis, spiritual culture, religion, cults.*

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Гедьо А.В., д.і.н., проф.; Молчанов В.Б., к.і.н., с.н.с.*